

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לה, תשמ"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ניב יהודי בגאולתו

כשיצא הכרך הראשון של "הערבית היהודית של בגדאד", פרי שקידתו של פרופ' יעקב מנצור, דקן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת חיפה (הוצאת אוניברסיטת חיפה, תשל"ה, 200 עמ' עם תקציר באנגלית), נתקבל אף בחוגים המקורבים לנושא הזה ולדיאלקט הנחקר בתמיהה ובהפתעה. בהסתכלות ראשונה אי אתה יודע, אם לפניך עבודה בחקר הערבית או בחקר העברית, אולם אם תבדוק את עצם הדיאלקט, תמצאהו שייך לתחום השפה הערבית, אם כי השימוש בו הוא שימוש של יהודים. אין הנושא מתחנר כל צורפו, עד שהופכים בו ודורשים פברת דרך.

לאחר מכן יצא כרך שני (תשל"ז, 208 עמ' עם מבוא באנגלית), שהכיל טקסטים סיפוריים מבוארים ומתורגמים מהדיאלקט הזה; והנה בצאת הכרך השלישי (אוניברסיטת חיפה, תשמ"ג, 161 עמ' עם מבוא באנגלית) הולכת ונשלמת התמונה הכללית של המפעל הזה (כרך רביעי — השלמת המילון שבכרך השלישי — בהכנה).

יעקב מנצור ניגש לחקר הערבית היהודית של בגדאד מתוך הרחוב, אע"פ שמקום מושבו היה במגדל השן של הקתדרה האקדמית. כִּנְתָנוּ, שהוא הציב לפניו תכנית קבועה מראש,

ברורה ופרושה לאורך הדרך. פינן שמצא המחבר את עצמו לפני יער עבות, שאין לו התחלה ואין לו סוף, התחיל את מלאכתו בפכים הקטנים של הפונולוגיה והמורפולוגיה והמשיך בטקסטים — שתיעד אותם תחילה ברשמקול — עד שהגיע למילון המבוסס על הטקסטים שאסף.

חקר הלשונות הוא דבר רגיל ומקובל, אולם חקר דיאלקטים, בייחוד בערוב ימיהם, פדיאלקט הערבי של יהודי בגדאד, אינו מן הרגילים. הוסף לזה, שמצע המחקר לא היה בכתב ערבי כצפוי, לא בכתב אשורי כמקובל בספרים העממיים, שהדפיסו יהודי בבל ויהודי המזרח בכלל, ואף לא על טהרת הכתב העברי כשפתו העיקרית של הספר הזה — אלא באותיות לטיניות, הפוללות סימנים גראפיים מיוחדים לצד ההסבר או התרגום העברי שבספר. כל זה פדי לשוות לעיון פדיאלקט הנחקר דיוק מרבי, מה גם שכך נהוג ברוב ספרי הלשון מסוג הספר הזה.

דיאלקט זה נשתמר בעיקרו בכתב ע"י הוצאת מאות ספרים מודפסים באותיות עבריות מרופעות או באותיות אשוריות (עיינן: אברהם יערי, "הדפוס העברי בארצות המזרח", חלק ב', ע' 117-131), אולם פאן לפנינו מחקר לשוני מקיף לדיאלקט הזה.

לצורך המפעל הזה עשה יעקב מנצור רבות לרישום שיחות על טהרת הניב דנן מפי אנשים, שנשתמר בפיהם על פוריו, וגם בזה לא הסתפק המחבר — הוא נסע לכמה ארצות במזרח הרחוק פדי לרשום ולהקליט שיחות צרופות ומקוריות פכל

האפשר מפי יהודים, שלא "הפריעה" העברית ללהגם, ולהשוותו עם החומר שנרשם בישראל.

הכרך הראשון של "הערבית היהודית של בגדאד" כלל פרקים בפונולוגיה ובמורפ לוגיה; השני — טקסטים, שנרשמו מפי זקני הדור, שהולך גם הוא ופוחת; ואילו השלישי, וגם הרביעי שיבוא אחריו, כוללים מילון למלים העיקריות, שנכללו בטקסטים של הספר, בכללן מלים ספרותיות שנזכרו בו, וגם מלים לועזיות (פרסיות, טורקיות, הודיות, אנגליות, עבריות ועוד).

שבע אותיות בלבד כלל מילון הכרך השלישי שלפנינו. אותיות אלו לא נקבעו לפי סדר הא"ב המקובל, וכל מלה הובאה לפי השורש שלה, כמקובל במילונאות הערבית, והיא פתובה באותיות לטיניות עם הסימנים הפונטיים הנוספים, שנקבעו בספר הזה, וגם באותיות עבריות לשם תרגום. כן אנו מוצאים בכל ערך נטייה למלה והדגמה טקסטואלית — לצד התרגום — להבנתה המלאה. לא עסק המילון הזה בגיזרון המלים ולא במעשה השנאות עם לשונות זרות. עיקר המלאכה — רישום ושימור.

בראשית הכרך הזה הקדים המחבר דברי הבהרה והסבר, ובהקדמה שנייה הגיש דרכי רישום ועריכה, אחרי כן — אטימולוגיה והשנאה, מובאות, סימני העיצורים והתנועות (בלטינית, בעברית ובערבית), סימנים אחרים, רשימת קיצורים ועוד.

הכרך השלישי הוא השלמה לשני הפרקים שקדמו לו,

ומשום כך הוא קשור אתם קשר הדוק. בהקדמה לכרך הזה כותב המחבר: "... לאמתו של דבר אין הוא [הלהג הזה] מוגבל ליוצאי בגדאד בלבד. גם יהודים, שחיו במקומות אחרים בעיראק ודיברו באותו להג, נחשבו כדוברי הערבית היהודית של בגדאד. עם כל זאת עדיף לקרוא ללהג זה על שם מרכזו העיקרי בגדאד ולהימנע מלהשתמש בשם המדינה עיראק, כי בעיראק היו גם יישובי יהודים, שלהגיהם היו שונים מלהג יהודי בגדאד, והם לא נכללו בו".

וראה זה מפלאי הלשון — דיאלקט קדום זה, שבעיקרו לשון רחוב הוא השגורה בפי אנשים מפל שכבות העם, מקבלת תנופה ומועלה בשלהי ימיו בפי הדור האחרון שלו אל הספירה האקדמית, שתנציח אותו ותשמור עליו מפל משמר.

על לבטי ההכנה מעיד המחבר בעצמו (מבוא, עמ' י'): "אכן, בימים פתקנם ראוי היה לענב הוצאתו של מילון מעין זה עד לפרסומם של כל הטקסטים, שהוקלטו ושעופדו, וכך היה ניתן להגיע לשלמות כלשהי. אילים חומרת השעה מחייבת שלא לחפות עד להשלמתו של כל האוסף. כפי שידוע, להג זה עומד על סף הפיליון, דובריו הולכים ומתמעטים; ואם לא נקדים לרשמו ולבדקו'ע'תה, עשויים אנו לאחר את המועד. מוטב אפוא לותר על שלמות ולהוציא את המילון כמות שהוא, ובלבד לזרז את העבודה בלהג ולסייע בהקדם לכל אלה המבקשים לרשמו ולחקרו. ואילו את השלמתו של המילון יש להשאיר למהדורות הבאות ולחוקרים נוספים".

ועוד מוסיף המחבר (עמ' טז): '... הרוצה להעמיק חקר בדרכי גלגולה של מלה מסוימת, נותר לו פר נרחב להתגדר בו'.

מפעלו של פרופ' יעקב מנצור עשוי להציל דיאלקט עתיק יומין זה מפלגה ולשמרו בכתובים (וגם פסילי הקלטה). אין ספק, שבכלים שלובים אלו עשה המחבר לשימור נכס גדול ממורשת הקהילה הזאת ולחקרו במידת האפשר.

היש תועלת במחקרים אלו גם ללשון העברית? אין ספק, שיש תועלת עקיפה:

1. בשימוש באמצעי הדקדוק העברי והתחביר העברי לחקר תופעות דומות בדיאלקט הזה (שימוש פזה מצוי גם בבתי הספר שלנו, שלומדים בהם ערבית ע"פ כללי הדקדוק העברי, ולא ערבית בערבית).

2. הפרה מקורית לעיצורים עבריים מקופחים, שנמצאים גם בערבית (ו, ח, ט, ע, צ, ק, ר, ת [בלתי דגושה]).

3. השנאת הדוגמות המרובות של הקבלות בדיאלקט הזה ובעברית.

קשה להעריך עתה את מלוא חשיבותו המדעית וההיסטורית של המפעל הזה. ימים יגידו, והדורות הבאים, שעתידיים לדלות ממנו לצורך מחקרים ולימודים, הם שידעו אל נכון את ערכו האמיתי בפרספקטיבה מתאימה של זמן.

לבסוף, פדי להבין את השקפת יעקב מנצור בחקר הלשון בכלל ובמעשהו המיוחד בחקר הניב הערבי שבפי יהודי בגדאד בפרט, נעיין בדברים שכתב (במאמר "הרהורים על דרפה של לשון" — "מאזניים", ג', תשי"ח):

”אם רוצה אתה לעמוד על דרכה של לשון, אל תלך ללשון פתובה. לשון זו — מדקדקים עמדו לה והקימו סכרים על דרכה והובילוה בדרכים מעושות. ובייחוד אל תבור את העברית של ימינו, כי פלגי חויץ חדרו בה, ולא סדר בה ולא חן.

אם רוצה אתה לעמוד על דרכה של לשון ולשון המדוברת, לך ללשונם של המוני העם, שידי נקרנים לא חלו בה, והיא מתפתחת טבעית. ואף כאן לא לעברית המדוברת תלך, כי לא דרך ישר דרכה, ורבים עטים עליה ומטים מסלולה. ללשון בדואים לך, ללשון שלא ראתה צורת אות, ושיח זקנות לך לשמוע, ולפטפט תינוקות האזן — או אז תשמע משק מים חיים, וחלוקי המלים ייגלו לפניך בכל הדרם הטבעי . . .

רוצה אתה להתבונן בחיי בראשית של לשון? נחל של הבריאה תור נא.

רצונך, ליהודי בכל לך, אל דוברי־ניב־מדורות, לזקנות שבהן לך, ללא יודעי קרוא וכתוב. וראה: הוד קדומים על הנחל, הטה אוזנך והאזן לניבם — כלום לא רחש הטבע הוא?”